

MED VERGILIUS PÅ DEN ROMERSKA KAMPAGNAN

Av professor AXEL BOËTHIUS

DE SISTA fem böckerna av Virgilius Eneid kunna skänka ett program för en härlig dag på den romerska kampagnans södra del. Man reser ut genom Porta S. Paolo, förbi Cestiuspyramiden och basilikan S. Paolo. Man ser Ostiavägens moderna asfaltbana på höger hand, tar själv åt vänster och snart är man utanför katakombernas gränzson mellan stad och land. Framför en ligger kampagnan med fält och lundar, tuffklippor och branta stup och rikt grönskande bäckdalar, med sina vidder, sina sagor och sina hundratal ruiner av romerska villor från senrepublikansk tid och kejsartid. Huset Savoias jaktmarker kring Castel Porziano på höger hand om vägen bevara ännu bilden av den underbara natur i 1600- och 1700-talsgobelinernas stil, som efter antikens kulturvård återerövrade landskapet. I Schüek-Sjöqvists »Rom, en vandring genom seklerna» tolkas ypperligt ruinernas vittnesmål om forntida intensiv uppodling, innan förfallet och barbarerna gävo fuktigheten och febrarna fria händer och skapade vildmark av vad som varit något av en stor lustgård. Carl Fries' artiklar i Dagens Nyheter hösten 1949 — i detta fall särskilt artikeln 27 november — skildra helt enkelt lysande livet av i dag på dessa vidder. Den skildringen är klassisk genom sin form och sin inlevelse, fast Fries' försök att förklara den antika odlingens förfall efter min mening äro förfelade eller i varje fall ensidiga. Enligt Fries berodde jordens återgång till betesmark och ödesmål av jordens överanstängning under antiken. Kampagnans jord »ställer fram vår förvaltning av jorden i all dess hårdhet och kortsynta snikenhet. Den ställer fram Nemesis.» Detta är förhastat. Vergilius' rader om Ager Solonius, en slätt nordöst om Aeneassagans kuststräcka (11, 316 ff.), och andra källor visa oss, att det alltid funnits områden med tunna jordlager över tuff, som knappast ägna och ägnat sig för annat än beten nationalekonomiskt sett. Men också för de bördigare delarne kräves intensiv odling. Var helst sådan satt in i våra

dagar, har det blivit rika skördar. Vad som hände vid antikens slut var, att högkulturen avbröts på grund av statens förfall, långa krigsperioder och avfolkning. Vi kunna rent historiskt följa detta steg för steg. Det är alltså, så vitt jag kan se, alldeles ej alltför hårdhänt odling utan raka motsatsen, odlingens förfall, som vållat kampagnans träda under mer än tusen år. Nu går odlingen fram med stormsteg sedan romerska adelsfamiljer och därefter Mussolini gripit sig an med saken — och så får framtiden utvisa, om storgods med extensivt bruk eller intensiv odling blir det bärkraftigaste. Det forntida Latiums problem gå igen. Under dessa reflexioner förknippade med önskan att få Fries' ovärderliga skildringar från Italien i bokform, ha vi nått ned till Eneidens skådebana och kunna tack vare våra svenska vägvisare, innan vi beträda den, fastställa, att Vergilius och hans samtid sågo kampagnan i en period av intensiv odling med återuppblomstrande städer och växlande antal av större och smärre gods med lyxfulla åbyggnader, de romerska villorna, efter en föregående period med extensiv storgodsodling. I sägnernas fjärran före detta anade man det gamla latinska bondelandet med städer och småstatssystem. Sådan är sagobilden hos Vergilius, sådant är Livius' Latium, och till detta hänförde sagorna Aeneas' rival, rutulernas kung Turnus och hans Ardea, Aeneas' Lavinium och den gamle kung Latinus' Laurentum, vare sig det är uppstyliserade folkminnen eller enbart lån av hellenska motiv, som leva i alla dessa legender.

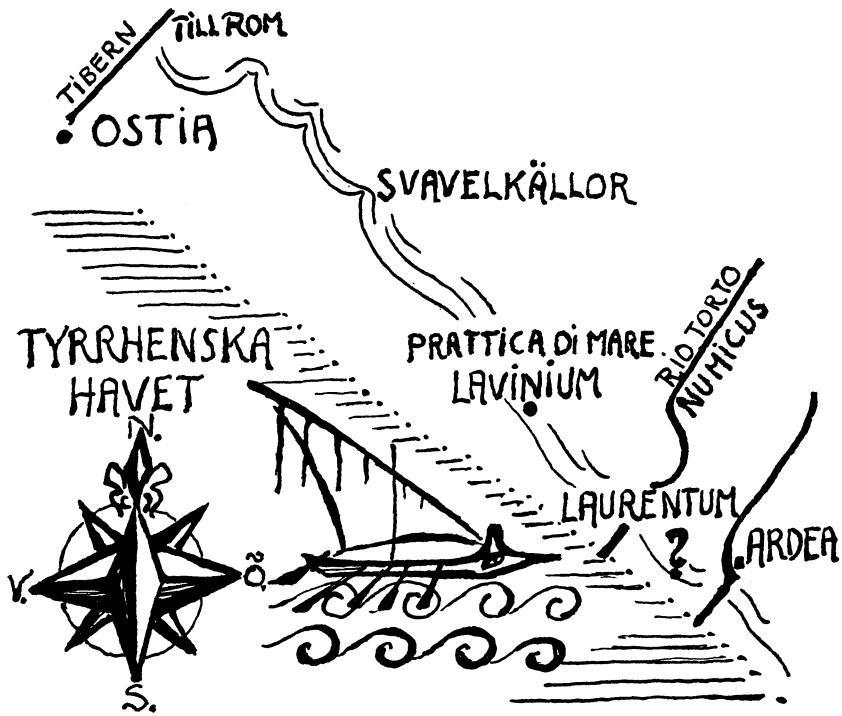
När vi nu träda ut på dessa tjusande marker möter som mystagog (för att använda Ciceros skämtsamma benämning på guiderna i Syrakusa) en engelsk arkeolog, miss Bertha Tilly, med en på en gång trevligt skriven och lärd bok »Virgil's Latium» (Oxford 1947). Denna skildring synes värd ett påpekande bland de sista årens nyheter på antikens område dels för Vergilius' skull — ty han har ju ännu många läsare i Sverige — och dels även därför, att den berör svenska forskning inom en del av området, av mig redovisade i uppsatsen »Ardeatina» i »Apophoreta Gotoburgensia Vilelmo Lundström oblata» (1936).

Miss Tillys bok är — utan att författarinnan främst åsyftat detta — en utmärkt ledsagare på Roms Kampagna, närmare bestämt den del av detta slättland kring Rom, som från kusten mellan Ostia och Antium med fornlatinska helgedomar och städer utbreder sig mot Albanerbergen. Denna kustslätt — det engelska brohuvudets förterräng under världskriget — är skådebanan för Eneidens senare del. Där landsteg Aeneas. Där fick han Laurentumkungen

Latinus' dotter Lavinias hand, och där utkämpade han sina sista strider med sin rival konung Turnus i Ardea och etruskerkonungen Mezentius. Där nere på slätten fanns en liten ätthög omgiven av vackra träd. Den gällde för att vara Aeneas' grav — kanske var den också förebilden för Augustus' gravkulle på dess höga underbyggnad i Rom. Kring ortens gamla helgedomar och folkfester i rutulernas och laurenternas land levde de legender, som Eneiden gjort världsberömda. Det är alltså detta område, som miss Tilly skildrar. Hennes noggranna fältarbete och intresserade studium av utgrävningar och orternas lokala historia inordna boken bland Kampagna-vägvisare i största allmänhet vid sidan av Thomas Ashbys magistrala »The Roman Campagna in classical times» (1927), Tomassettis klassiska »La Campagna romana» (1910) samt Gilbert Bagnanis »The Roman Campagna and its treasures» (1929) och andra lättare framställningar, Henrik Schüecks »Från Campagnan och Sierran» (1926) ej att förglömma.

Men »Virgil's Latium» har — såsom titeln angiver — dock ett annat huvudsyfte. Den är framför allt skriven för läsarna av de sjunde till tolfte böckerna av Eneiden. För dem är den, synes det mig, lika välkommen, om man läser Eneiden hemma på latin eller till exempel i Johan Bergmans översättning, som om man kan få läsa om den nere på dess klassiska mark.

Uppgiften att skriva en bok av detta slag är ej lätt. Eneiden rör sig ju på ett plan, där sagornas jordbundenhet ej längre betyder mycket. Ej minst miss Tilly gör klart, att vid helgedomarna kring Ardea och Lavinium ha bland andra de gamla sagorna om Aeneas utstofferats och helleniserats i orter med tilltagande ödesmål men med traditionsrika folkliga fester vid gamla tempel — lika Kampagna-kyrkornas helgdagar i våra tider. De romerska sagornas omdaning i hellensk stil eller i vissa fall rent av tillkomst höra till det stora sammansmältningsförlopp med överväldigande grekiska idéer och sagomotiv, med grekisk form å den ena sidan och å den andra romararv, latinsk tradition, som under senrepublikansk tid, från 200-talet och framåt, går genom hela det romerska livet och skapar det, som för oss är det romerska. Vad särskilt Kampagnans sägenrika småorter angår, fingo de och deras legender och tempel en verklig renässans under första århundradet f. Kr. i samband med händelseförloppet kring Graccherna, Sulla och Cæsar. Så tedde sig sagostoffets utveckling och miljö, då Vergilius tog det i sin vård — för att lyfta det svindlande högt över de små terrakotta-klädda helgedomarna och berättelserna kring dem. När Vergilius

Kartskiss över Aeneas' operationsområde enligt Eneiden.

hörde sagorna, förde de honom också in i den okritiska romerska fornhistoriens lärda verkstad, som Livius så riktigt karakteriserat. Just sagan om Aeneas, Venus' son, hade där en särskild aktualitet. Själva den juliska ätten hörde ju hemma i denna gamla sagokrets genom Julius, Aeneas' son.

Den självklara huvuduppgiften för en bok som miss Tillys är givetvis att fastställa, vilka orter Vergilius åsyftar, och denna ganska krävande primäruppgift fullgör miss Tilly förträffligt. Sedan inställa sig andra problem. Man kunde lockas att taga upp hela den gamla sagohistorien och söka skilja agnarna från vetet, respektive anmäla sig som troende eller motsatsen. Detta för emellertid bort från de litterära intressen, som äro huvudsaken för Vergiliusstudiet, och miss Tilly har lyckligtvis undgått att fastna i den romerska fornforskningens spindelvävar. Ett annat, för Vergiliusläsningen däremot mycket givande studium är att söka rekonstruera sagan, sådan Vergilius hörde den, och sedan fastslå dess art och ålder samt följa dess historia i den romerska historien utan

att engagera sig i spekulationer om dess egen historicitet. Efter den linjen har miss Tilly arbetat. Under arbetets gång har emellertid en tredje, därmed nära förbunden fråga blivit alltmer poekande, frågan hur mycken lokalfärg Vergilius bevarat från sagornas hemorter nere på kustslätten. Har han besökt dem, så som Cicero en gång for omkring och såg på helgedomarna kring Ardea (De natura deorum 3, 47) eller plockade snäckor vid Laurentums strand (De oratore 2, 22)? Dessa frågor möter miss Tilly genom att låta sina historiker över de skilda orterna utmynna i en konkret bild av hur de tedde sig på Vergilius' tid, av vad han har sett och erfårit där, om han följt Ciceros exempel. Ett sådant besked är något av det mest intresseväckande den topografiska kommentatorn kan ge. Att arbeta efter denna sista linje och begränsa sig därtill var dock troligen ej författarinnans fasta plan vid arbetets början. Det har framgått som en följd av undersökningen, främst av hennes frågor om jordresterna, de konkreta minnesbilderna hos Vergilius. Därtill kan man, synes det mig, blott foga, att man trots bokens värde, sådan den är, ibland nästan skulle önska, att hon skrivit om den med den nämnda uppläggnings som utgångspunkt.

Särskilt gäller detta det första kapitlet, Ostia. Där ha de sista årens utgrävningar redan visat, hur otillräckligt hennes material var för de preciserade slutsatser om vad Vergilius åsyftat, som hon gör. Mönstergillt synes mig däremot det kapitel vara, där hon utreder, vad Vergilius kan ha sett av Ardea med dess helgedomar och dess eko av historia. Just så vill man se en fornstad redovisad. De svenska forskare, som arbetat på platsen under utgrävningar, i vilka Svenska Rominstitutet deltog 1929—35 — främst rektor Erik Holmberg, lektor Erik Wikén, docent Arvid André (vars standardverk om de italiska terrakottaklädda templen i Svenska Rominstitutets skrifter dock borde ha anlitats av miss Tilly) och arkitekterna Åke Nettelbladt, Nils Carlgren och John Lindros — kunna glädja sig åt att se sitt arbete insatt i ett väl tecknat historiskt sammanhang och som bakgrund till stor romersk dikt.

På en djärvt framträngande tuffklippa och en lägre högplatå öster därom ligger den vergilianska sagokungen Turnus' Ardea mellan två floder, som förenade nå havet och bilda en flodhamn en halv mil västerut. Vi se därnere ett urlandskap med tvärbranta klippstup och bäckdalar, som naturen återerövrat efter historiens gästspel — likt Rom och dess kullar, innan Rom blev till, sådant de romerska skalderna älskade att måla det med herdeliv och

Aeneas' landstigningsplats Numicas (Rio Torto). På de låga höjderna i bakgrunden torde Laurentum ha legat. Foto förf. 1950.

Det forntida Ardeas försvarsvall. T. v. ett herdelađer av i dag — med uråldrig tradition.

Romersk väg på Ardeas akropol. I bakgrunden lågstadens försvarsvall mot öster.
Foto förf. 1950.

grönska mellan högplåtarnas brunröda eller gula branter. Än mer, mitt i landskapet ligger en mäktig jordvall med vallgrav, som skär av och skyddar högplatån mot öster. Intet kan bättre belysa, hur Roms väldiga vall och vallgrav från 300-talet f. Kr. och tidigare värn av samma slag tedde sig. Detta försvarsverk och tempel, vilkas historia gå upp i 500-talet f. Kr., bevisa Ardeas och dess latinarstams, rutulernas, betydelse i äldre tider. Det var hamnort för latinarna på Albanerbergen, som begränsa synvidden i öster med Monte Cavo som krön. Samtidigt har staden säkert fått försvara sig mot både latinare och volsker; intet tyder emellertid på, att Ardea, som Schück-Sjöqvist förmoda i boken om Rom (sid. 33), erövrats av volskerna. Tvärtom, Antium var dessas nordligaste kustfäste; den stora vallen är ett minne av försvaret mot den antingen från Ardeas fria storhetstid eller från 400-talet, då staden blev ett romerskt bålverk mot volskerna. Sedan kom förfallet för Ardea liksom för alla Kampagnans städer och etruskstäderna i norr i samband med den romerska världserövringens pålagor och den romerska storgodsbildningen. Miss Tilly skulle ha haft stor fördel av att läsa Carl Fries' alldeles ypperliga skildringar av de italienska bergstädernas egenart som boplatser för distriktets bönder. Fredrik Poulsen skildrar detsamma i den svenska upplagan av »Romerska kulturbilder». Därav följde, att de blomstrade eller förföllo i samtakt med jordbrukets organisation som intensivt småbruk eller genom storgods. Storgodsen betydde förfall, veterankolonierna under första århundradet återuppsving för alla dessa städer. I Ardea kommo särskilda, mångomtalade omständigheter till, dels härjningar under samniterkrigen — som miss Tilly säkert daterar fel och i strid med både textkällor och arkeologiska beked — dels febrar, som vållade, att staden blott i ringa mån blev delaktig av Kampagnans renässans på Sullas, Pompejus' och Cæsars tid. Hela lågstaden i öster uppgavs redan på 300-talet, och under första århundradet blev orten ej mer än en småstad på den gamla akropolen, vars befästningar förstärktes. Detta och över huvud taget de ardeatinska befästningarnas uppgift har miss Tilly knappast helt förstått — men orten som sådan på Vergilius' tid, de gamla templen både på akropolen och i den övergivna lågstaden, som reparerades, basilikan för pilgrimsskarorna bredvid ett av templen, som frilades vid de ovan nämnda utgrävningarna och som så kostligt påminner om tillflyktsorterna för menigheterna vid nutida vallfartskyrkor — allt detta skildrar hon förträffligt och därmed sagornas lantliga hemvist.

Samma beröm tillkommer kapitlet om Lavinium, Aeneas' stad, numera kallad Pratica di Mare. Så långt är identifikationen av orterna klar och otvetydig. Vergilius låter Aeneas landa på Tiberns strand uppe vid Ostia, medan historikerna utpeka floden Numicus' mynning som platsen för hans första läger i Latium. Detta grepp måste i högsta grad ha tjusat de rika romare, som bodde i Ostia, och vilkas stora, lyxfulla hus djupgrävningar under dessa senaste år frilagts. Det är sådant, ej de bräckliga slutsatser som miss Tilly vågar sig på, som verkligen har intresse för Eneiden! Vergilius har med sin omläggning av sagan — vilken bakgrund den än må ha haft — vunnit dels att Aeneas knöts närmare till Rom och dess hamn, dels att hela händelseförloppet i Italien liksom på Trojas slätt fick utspelas mellan två floder, Tibern och Numicus. Vad den senare floden angår, så synes miss Tillys identifikation med Rio Torto mellan Lavinium och Ardea ofrånkomligt riktig. Rio Torto rinner ut i havet mellan låglänta fält, herdehyddor och fiskarkojor, med vilka numera modern bebyggelse tävlar. Där nere utpekade alltså den gamla sagan stranden framför framskjutande högplatåer med tvinnande eller öde fornstäder, där Aeneas först satte foten på Latiums jord och i ett ödesmättat ögonblick såg upp emot de latinska landen och de blånande Albanerbergen över kustlandskapets låga stigningar.

En lika säker vägvisning ger oss miss Tilly till svar på den vida svårare, mångomskrivna frågan: var låg kung Latinus' stad Laurentum? Den hörde till de städer, som helt försvunnit i historisk tid. Med hjälp av kulter och oklara minnen sökte man dess plats, och under kejsartiden kunde det sagoberömda laurentinska namnet officiellt förbindes med Aeneas' egen stad, Lavinium, i våra dagar Borgheseättens borg och domän, och dess invånare, Laurolavimates, eller brukas för en förort till Ostia från augusteisk tid, den i nyare tid utgrävda Vicus Augustanus Laurentum. Vergilius nämner aldrig direkt det gamla stadsnamnet som sådant, och moderna forskare ha till och med velat bestrida Laurentums existens och från början förbinda det med Lavinium. Mot detta antagande — som förvirrar hela framställningen i Eneiden — ha ett flertal motskäl rests, bland annat av mig i samband med en undersökning av vägarna, som ledde till de här omtalade gamla städerna, och av docent G. Bendz i Svenska Rominstitutets skrifter (Band 4). Miss Tilly tillfogar en efter min mening fullkomligt avgörande analys av Eneidens skildring, som klart utvisar, att Vergilius i sin dikt talar om en särskild, uråldrig stad Laurentum, och att den legat

nere vid kusten mellan Lavinium och Ardea på höjderna över en flod, närmare bestämt Numicus, d. v. s. Rio Torto.

Därmed äro huvudorterna fastställda. Den gamla sagan lät Aeneas landa vid Rio Torto nedanför den högplatå, där Laurentum tyckes ha legat. Vergilius förlade landstigningen och undren, som bekräftade att man äntligen nått den ödesbestämda hamnen, till världsväldets växande huvudstadshamn och den strand, där Ostias redare och spannmålsgrossister bodde. Därifrån gick Aeneas över högplatåerna, där han skulle grunda sin stad Lavinium, till sagens tidigt förfallna, en gång berömda Laurentum. Hans män följde däremot kusten. Den som älskar Eneiden och är lycklig nog att vara i Rom, kan lugnt anförtro sig åt miss Tillys ledning och läsa dikten nere vid de rutuliska och laurentinska flodmynningar, där den vergilianska sångarsvanen lyfte — som den gamle Uppsala-anglisten Axel Erdmann brukade fara till Skottland för att läsa *Lady of the lake* vid sjön Katrin. Men trots sitt sinne för gammal kult och sägen hade Vergilius på intet vis Walter Scotts orts- och naturintresse. Man får ej gå i detaljer när det gäller Vergilius och tilltro honom t. ex. modernt topografiskt intresse. På vissa punkter och särskilt i sina två sista kapitel har miss Tilly lockats att gå för långt av sin forskarlycka nere på Kampagnans vidder mellan blånande albanerberg och etruskiskt hav och av sina säkra resultat. Vi ställas i dessa korta slutkapitel på scenen för den gamle konung Latinus' vedermödor inför de skickesediga händelser, som voro bestämda att bli förutsättningen för det stora Rom. Han fick å den ena sidan orakelbud och järtecken, som förebådade den kommande trojanska invasionsstyrkan och manade honom att mottaga den och förstå dess världshistoriska mission. Men på andra sidan stod hans drottning, Amata, hysteriskt rutul-vänlig och fast besluten att vinna rutulernas konung Turnus i Ardea till måg. Den stora vergilianska formen bryts vid skildringen av denna äktenskapliga och storpolitiska konflikt av kostliga skildringar av sydländska lynnesutbrott. Den gamle Latinus begav sig emellertid eftertänksamt till fädernas gamla orakel vid svavelkällor i täta lunder. För min del är jag övertygad om att Vergilius — som miss Tilly menar — avser svavelområdet mellan Lavinium och Ardea, men hon synes mig förfalla till en orealistisk preciseringslust, då hon ger sig ut i landskapet och söker utpeka en bestämd håla med en svavelkälla som den riktiga bland alla dessa blommande, svaveldoftande sluttningar och växlande formationer mellan korkeksbestånden. Och ännu värre blir det, då kung Latinus väcker ett förslag att lugna

trojanerna och skapa fred med Aeneas genom att avträda en landsträcka på tuffåsarna med hårdplöjda fält och beten, som hette Ager Solonius. I stort sett är det klart, att så hette av ålder ett område, som norr om Laviniums marker sträckte sig fram emot Tibern, men miss Tilly eftersträvar här en exakthet, som är Vergilius främmande.

Är det sist sagda en reservation mot Vergilius-kommentatorns någon gång överdrivna iver, så vänder sig emellertid anmärkningen i beröm, om man ser på miss Tillys bok som en vägvisare på Kampagnan och en skildring av dess natur. Då äro ej minst de två sista kapitlen ypperliga. Och ej blott Vergilius — också Kampagnan för dess egen skull har ju av ålder hört vår svenska Italiendtradition till. Kampagnan har emellertid därvid fått spela en ganska egendomlig roll. Egron Lundgren har skrivit en strålande, realistisk skildring, några härliga sidor, enklast återfunna i Henrik Cornells utmärkta antologi »Italién sett av svenska skalders och konstnärer» (1935). Men Ehrensvärd och Gustaf III och hans herrar funno Kampagnan öde och trist, och efter deras tid går hos Atterbom, hos Kernell och många fler igen en litterär konvention, en dyster ton, som bäst kan i sammandrag återges genom Fredrik Vetterlunds

»Campagna, även jag din storhet vet
och vet hur dina ödelinjer tuga.
Ej nånsin hör jag vårens lärka stiga
ut över din förbrända ensamhet.»

Ingenting kan vara mer missvisande. Var sjunga lärkorna som där, tusendefallt? Var blomma markerna så? Vår traditionella svenska uppfattning av Kampagnan måste vara bestämd av intryck av den sydländska sommarens förbrända tid, av malarian nere i malariaområdena av i går, som nu fått vika för den romerska högadelns och Mussoliniepokens kolonisering, och av resterna från kejsartidens lyxfulla villabebyggelse. Ej minst de sistnämnda ha väl frammanat toner i släkt med dem, som de romerska skalderna förnummo, då de sågo herdor och fårhjordar på gamla fria städers och konungatroners mark. Vill man ha en verklig bild av Kampagnan, då kan man som sagt läsa Egron Lundgren, och då kommer miss Tilly till mötes. Hon ger oss en beskrivning i samma anda som hans, fastän med fler realistiska detaljer. Där möter herdeliv — vars nomadism och försommarvandringar på urgamla vägar med hjordarna rätt genom Rom till bergen för-

Med Vergilius på den romerska kampagnan

fattarinnan dock ej fullt förstått —; där finnas eklundar och vildsnår, grönska i dalarna mellan byar med förfallna adelspalats; herdefolkets och kolarnas ris och halmhyddor verka tidig italisk järnålder och påminna om de »minnesgårdar» av samma slag, som man pietetsfullt bevarade på Palatinen och Capitolium i Rom och i Aeneas' Lavinium. Denna bild av Kampagnan förtjänar en plats i vår bild av Latium genom seklerna.
